

ตามรอยเอกสารว่าด้วยสยามในฝรั่งเศส

กรรณิกา จรรย์แสง*

ปลายปี ๒๕๓๕ ผู้เขียนได้รับทุนจากรัฐบาลฝรั่งเศสให้ไปดูงาน และได้ใช้เวลาส่วนหนึ่งสำรวจแหล่งเอกสารข้อมูลที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสในกรุงปารีสและในเมืองต่างจังหวัด ทั้งนี้เพื่อเตรียมการสำหรับการรวบรวมและจัดเก็บเอกสารของศูนย์ข้อมูลว่าด้วยการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา^๑ เนื่องจากเวลามีจำกัด การ “ตามรอย” จึงทำได้เพียงสืบเสาะหาแหล่งข้อมูล ซึ่งแม้กระนั้นก็ยังไปได้ไม่ครบทุกแหล่งเท่าที่ระบุไว้อย่างเป็นทางการ และการสำรวจเอกสารในแต่ละที่ก็ยังไม่ทั่วไปได้ไกลถึงขั้นสืบค้นรายละเอียดของเอกสารในแต่ละประเภท^๒ หนึ่งเอกสารเท่าที่สำรวจได้มีกี่ยวด้วยประเทศสยามช่วงก่อนที่รัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามจะเปลี่ยนชื่อประเทศเมื่อพ.ศ.๒๔๘๓ ในห้องสมุดหรือหอจดหมายเหตุของฝรั่งเศส เมื่อจะสำรวจหาเรื่องราวว่าด้วยประเทศไทย จะต้องค้นบัตรรายการที่ระบุชื่อ Siam และเอกสารข้อมูลจะถูกจัดเก็บอยู่ใน Fonds Siam

ข้อเขียนนี้มีจุดประสงค์ในอันที่จะนำเสนอแหล่งข้อมูลที่น่าสนใจตลอดจนเสนอแนะเอกสารนำร่องที่จะช่วยการค้นคว้าในระดับกว้าง เพื่อประโยชน์ต่อผู้สนใจค้นคว้าวิจัยให้ลึกซึ้งในลำดับต่อไป

๑

เริ่มต้นกันที่หอสมุดแห่งชาติฝรั่งเศส กรุงปารีส (Bibliothèque nationale de Paris) ซึ่งมีอายุกว่า ๒๐๐ ปี เป็นแหล่งเอกสารข้อมูลที่ให้บริการแก่นักศึกษา อาจารย์ นักค้นคว้าวิจัยอิสระ โดยทุกคนจะต้องมีบัตรผู้

อ่าน ซึ่งจะขอได้ก็ต่อเมื่อได้แสดงหลักฐานประกอบเหตุผลในการขอใช้บริการที่ชัดเจน เรามุ่งตรงไปที่แผนกเอกสารลายมือเขียน ส่วนเอกสารตะวันออก (Département des manuscrits, Division Orientale) เป็นที่หมายแรก ห้องอ่านหนังสือเป็นห้องกว้างเพดาน

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประจําภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

^๑ โครงการของภาควิชาภาษาฝรั่งเศส เริ่มจัดตั้งเมื่อปี ๒๕๓๕.

^๒ ขอขอบคุณอาจารย์ภูธร ภูมะธน วิทยาลัยครูเทพสตรี ลพบุรี อาจารย์ Bernard Wirth เพื่อนร่วมงานและนาย Morgan Sportes นักเขียนชาวฝรั่งเศสที่ได้ให้คำแนะนำและข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการเริ่มทำงาน.

บรรณนิทัศน์ระบุว่า เป็นเอกสารสมัยปลาย ศตวรรษที่ ๑๗ และเป็นเอกสารที่สังฆราช แห่งเมเตโลโปลิสสมัยสมเด็จพระนารายณ์ที่ ชื่อสังฆราช Laneau เป็นผู้เก็บไว้และอาจเป็น ผู้สั่งให้จารไว้เป็นเอกสารศึกษาของคณะ มิสซังต่างประเทศในสมัยนั้น ผู้เขียนได้ขอ อนุญาตทำ reproduction ทั้งนี้โดยจะขอถ่าย เป็นเอกสารโดยตรงจากต้นฉบับไม่ได้ แต่ ต้องให้ทางแผนกที่รับผิดชอบเรื่องการผลิต เอกสารจัดทำเป็นไมโครฟิล์มแล้วถ่ายเอกสาร จากไมโครฟิล์มนั้นอีกต่อหนึ่ง ซึ่งในหอสมุด และหอจดหมายเหตุอื่น ๆ ในฝรั่งเศสก็จะใช้ ระบบเดียวกันนี้ และจะต้องแจ้งเหตุผลที่ ชัดเจนในการนำไปใช้ประโยชน์เพื่อขออนุ ญาติจากภัณฑารักษ์

นอกจากเอกสารลายมือเขียนที่มีให้ ค้นคว้าแล้ว ในส่วนนี้จะมีวารสารว่าด้วย เอเชียรุ่นเก่า ๆ ตั้งแต่สมัยศตวรรษที่ ๑๙ ทั้งที่เป็นภาษาฝรั่งเศส ภาษาอังกฤษ และ เห็นมีภาษาเปอร์เซียและภาษาจีนให้ผู้ค้น หยิบใช้ได้เอง ที่น่าสนใจควรแก่การเอ่ยถึง เป็นวารสารที่นักตะวันออกศึกษาของฝรั่งเศส ร่วมกันจัดทำขึ้นประมาณ ๑๐๐ ปีก่อน เช่นวารสาร *T'oung Pao* ก่อนข้างเน้นหนัก เกี่ยวกับจีนศึกษา วารสาร *Journal Asiatique* จัดทำโดยสมาคมเอเชียแห่งฝรั่งเศส และ

วารสาร *Bulletin de la Société Académique Indochinoise* ของสมาคมอินโดจีนศึกษา เป็นต้น

ในแผนกเอกสารลายมือเขียนภาษา ฝรั่งเศส (Département des Manuscrits Occidentaux) ยังมีเอกสารว่าด้วยสยามอีก ไม่น้อย ทั้งนี้เข้าใจว่าส่วนใหญ่ทางหอสมุด แห่งชาติ กรมศิลปากรจะได้คัดลอกมาไว้แล้ว แต่ครั้งสมเด็จพระยาตากษานุภาพ เสด็จยุโรปและโปรดให้คัดสำเนาลายมือ ไว้ ทั้งในเวลาต่อมาศาสตราจารย์เซเดส์ (Coedès) สมัยเป็นเลขาธิการบัณฑิตยสภา ดู แลหอพระสมุดวชิรญาณได้ทำการสำรวจ ค้นคว้าและจัดให้มีการแลกเปลี่ยนเอกสาร เป็นทางการกับหอสมุดแห่งชาติฝรั่งเศสรวม ทั้งการติดต่อของกรมศิลปากรในสมัยหลัง^๕ นอกจากนี้ ม.ล.มานิจ ชุมสายได้จัดพิมพ์ เอกสารบางชุดไว้จากไมโครฟิล์มแต่บางชุด ไม่ได้บอกแหล่งที่มา เช่นเรื่อง *Voyage des ambassadeurs de Siam en France* ซึ่ง แปลไว้ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๑, ๓๒ และ ๓๓ คัดมาจากวารสาร *Mercure Galant* ซึ่งเป็นวารสารประจำราชสำนักพระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔ ฉบับเดือนกันยายนจนถึงเดือนธั นวาคมปี ค.ศ. ๑๖๘๖ เข้าใจว่าผู้เก็บรวบรวม บันทึก็คือ De Vizé บรรณาธิการของวารสาร

^๕ ดูรายละเอียดจากบทความเรื่อง “เอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทยซึ่งคัดมาจากต่างประเทศในความครอบครองของกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์และกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร” เขียน โดย นันทา วรเนติวงศ์ ในนิตยสารศิลปากร เล่ม ๔ ปีที่ ๒๐ ๒๕๑๙ หน้า ๓๘-๕๘ และ เล่มที่ ๑ ปีที่ ๒๑ ๒๕๒๐ หน้า ๔-๓๕.

หลวงฉบับนี้

อีกแผนกหนึ่งในหอสมุดแห่งชาติที่ผู้เขียนผ่านเข้าไปค้นชื่อบาทหลวงนักแผนที่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และได้ค้นพบแผนที่โบราณที่น่าสนใจในยุคนี้อีกหลายฉบับ คือที่ *แผนกแผนที่และแผนผัง* (Département de Cartes et de Plans) ในส่วนที่เป็นแผนที่ว่าด้วยทวีปเอเชียมีย้อนหลังไปจนถึงสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสแต่ครั้งเก่าก่อน มีแผนที่ฉบับตัวจริงว่าด้วยการเดินทางของราชทูต เดอโซมองด์ผู้นำพระราชสาส์นจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มาเจริญพระราชไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์ในปี ค.ศ. ๑๖๘๕ (พ.ศ. ๒๒๒๘) เป็นแผนที่ลงรายละเอียดการเดินทางตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๒๒๘ จากเมืองท่า *Brest* ของฝรั่งเศสจนถึงอ่าวไทยผ่านทางช่องแคบ *ซุนดา* ช่วงเดือนสิงหาคมปีเดียวกัน และมีรายละเอียดการเดินทางกลับจากอยุธยาในเดือนมกราคม ถึงเมือง *Brest* ในเดือนมิถุนายน ปีถัดไป^๖ นอกจากนี้ก็ยังมีแผนที่เมืองภูเก็ต ซึ่งได้ชื่อในสมัยนั้นว่า *Joncelam* เป็นต้น วิธีค้นสามารถดูได้จากบัตรรายการถ้ามีชื่อผู้จัดทำ หรือไม่ก็ดูจากบัตรรายการที่แยกประเภทตามเขตภูมิศาสตร์ แผนที่เกี่ยวกับเมืองไทยค้นดูที่ได้ *Fonds Siam* โดยมีแผนที่ฉบับย่อขนาดถ่ายเอกสาร กำกับด้วย

เลขรหัสสำหรับให้ผู้ค้นเรียกดูฉบับจริง แผนที่ และแผนผังที่มีเก็บอยู่ในแผนกนี้ ผู้เขียนเห็นว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมในยุคเก่าที่ยังไม่มีวิทยาการการถ่ายรูปหรือการใช้ภาพถ่ายดาวเทียมดังเช่นในปัจจุบัน

อันที่จริงยังมีแหล่งเอกสารของรัฐในกรุงปารีสที่น่าสนใจอีกเป็นต้นว่า *หอจดหมายเหตุแห่งชาติ* (Archives Nationales) *แผนกจดหมายเหตุ กระทรวงการต่างประเทศ* (Archives du Ministère des Affaires Etrangères)^๗ หรือที่ห้องสมุดของ *Musée Guimet*

^๖ ฉบับถ่ายเอกสารขนาดเท่าแผ่นจริงมีเก็บไว้ที่ศูนย์ข้อมูลฯ ภาควิชาภาษาฝรั่งเศส.

^๗ ดูรายละเอียดจาก Kennon Breazeale, "Inventaire des documents sur le Siam conservés aux Archives de Paris", in *Journal of the Siam Society*, part 2, July, 1974, pp. 149-206.

ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑที่ด้วยเอเชียที่ดีที่สุดแห่งหนึ่งของยุโรป แต่เนื่องจากเวลาอันจำกัด ผู้เขียนไม่มีโอกาสได้เข้าไปสำรวจค้นคว้าได้แต่เก็บรวบรวมบรรณานุกรมและบรรณนิทัศน์ของเอกสารในบางที่มาเสนอไว้ท้ายบทความนี้

นอกจากแหล่งเอกสารของรัฐ ลองแวะไปที่หอจดหมายเหตุของเอกชนกันบ้าง คราวนี้ไปที่หอจดหมายเหตุสำนักมิสซังต่างประเทศ (Archives de la Société des Missions Etrangères de Paris) อาจารย์ภูธร ภูมะธน ครั้งยังเป็นภัณฑารักษ์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ ลพบุรีเคยได้รับอนุญาตให้ถ่ายรูปบันทึกลายมือซึ่งเข้าใจว่าเป็นของโกษาปานขณะอยู่ในฝรั่งเศสที่นี้^๔ เอกสารว่าด้วยสยามในหอจดหมายเหตุแห่งนี้ น่าสนใจตรงที่เป็นเอกสารเก่าแก่สมัยอยุธยาที่ให้ภาพเมืองสยามในทัศนะของบาทหลวงจากสำนักมิสซังต่างประเทศที่เข้ามาเผยแพรศาสนาในยุคหนึ่ง และทั้งยังเป็นเอกสารที่หาอ่านไม่ได้ในห้องสมุดของรัฐ เพราะเอกสารเหล่านี้รอดพ้นจากการถูกเรียกเก็บเข้าเป็นสมบัติสาธารณะตามนโยบายของรัฐบาลสมัยปฏิวัติฝรั่งเศส ด้วยทางสำนักมิสซังต่างประเทศอ้างว่าเป็นเอกสารที่วาดด้วยกิจการภายในของสถาบันเอง ไม่ใช่เป็นเอกสารที่เป็นของหรือเกี่ยวข้องกับรัฐโดยตรง เราจะพบหอจดหมายเหตุเอกชนเช่นนี้อีกไม่น้อยในฝรั่งเศส ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นคือระบบการจัดเก็บและ

การให้บริการต่อสาธารณะซึ่งต้องมีบในการดำเนินการ และปัญหาว่าด้วยนโยบายของแต่ละสถาบันเอง

เอกสารที่ให้บริการที่นี้อยู่ในรูปของไมโครฟิล์ม และมี catalogue หนาแน่นเป็นร้อย ๆ หนัาระบุเลขรหัสเอกสารและรายละเอียดหน้าต่อหน้า ได้ลองขออ่านจดหมายติดต่อของสังฆราช ที่มีถึงสำนักมิสซังกรุงปารีสในยุคหนึ่ง ปรากฏว่าไมโครฟิล์มอยู่ในสภาพที่ไม่ชัดเจนนัก สอบถามบาทหลวงนักจดหมายเหตุ (archiviste) ผู้ดูแล ได้รับคำตอบว่าเป็นเพราะเอกสารต้นฉบับเก่ามาก ส่วนจดหมายของโกษาปานครั้งเป็นเสนาบดีในสมัยพระเพทราชาที่มีไปถึงเสนาบดีฝรั่งเศสเพื่อสานไมตรีต่อหลังเหตุการณ์ที่เอกสารฝรั่งมักเรียกกันว่า “การปฏิวัติในสยาม” มีอยู่ ๓ ฉบับ เป็นฉบับแปลภาษาฝรั่งเศสโบราณก็อ่านได้ไม่ชัด และเมื่อขอลายเอกสารจากไมโครฟิล์มกลับได้ตัวหนังสือที่เลือนเลื่อยยิ่งกว่า ถ้ามีผู้สนใจค้นคว้าเอกสารเหล่านี้ให้ลึกซึ้งคงจะต้องใช้เวลาอันที่เดียว ทั้งอ่านจากไมโครฟิล์มย่อมไม่ได้ความรู้สึกซึ่งเหมือนกับอ่านต้นฉบับเอกสารเก่าที่เป็นลายมือเขียนโดยตรง

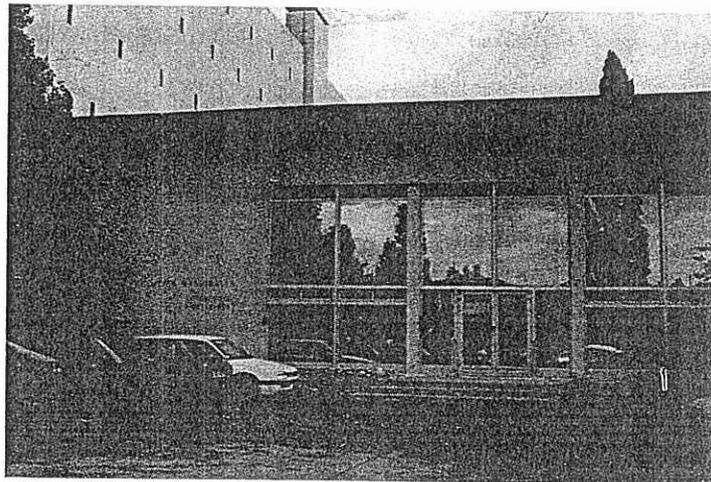
หอจดหมายเหตุขององค์กรทางศาสนาที่น่าสนใจอีกแห่งหนึ่งเป็นของคณะบาทหลวงนิกายเยซูอิต ซึ่งค่อนข้างจะมีบทบาททางการเมืองต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ปัจจุบันได้ยกให้

^๔ ดูรายละเอียดจาก ภูธร ภูมะธน “เอกสารไทยในฝรั่งเศส” ในศิลปวัฒนธรรม ฉบับเดือนตุลาคม ๒๕๒๘.

เป็นหอสมุดของรัฐอยู่ชานกรุงปารีส Archives des Jésuites de France แต่ผู้เขียนไม่ได้มีโอกาสแวะไปสำรวจ

คราวนี้ลองออกจากกรุงปารีสไปสำรวจ

แหล่งเอกสารตามหัวเมืองบ้าง แห่งแรกคือที่ ศูนย์จดหมายเหตุโพ้นทะเล (Centre des Archives d'Outre-Mer) ที่เมือง Aix-en-Provence ซึ่งเป็นเมืองมหาวิทยาลัยและเมือง

ท่องเที่ยวใกล้เมือง Marseilles เมืองท่าทางใต้ของฝรั่งเศส ศูนย์จดหมายเหตุแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เป็นที่เก็บรวบรวมเอกสารราชการที่นำกลับมาจากประเทศโพ้นทะเล ซึ่งเดิมส่วนใหญ่เคยเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส เป็นเอกสารจำพวกเอกสารทางการด้านการเมือง การทูต การทหารและจดหมายติดต่อราชการ เดิมกระทรวงทหารเรือ กระทรวงกิจการเมืองขึ้น กระทรวงพาณิชย์และอุตสาหกรรมเป็นเจ้าของ และนำไปฝากไว้ที่หอสมุดแห่งชาติที่ปารีส เมื่อยุบกระทรวงกิจการโพ้นทะเลไปในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ หลังจากที่ประเทศอาณานิคมต่างประกาศตัวเป็นอิสระกันหมด เอกสารทั้งหมดนี้เพิ่งย้ายเข้าศูนย์จดหมายเหตุโพ้นทะเลเมื่อปี ๒๕๓๓ นอกจากเอกสารทางการแล้ว ยังมีเอกสารแยกเป็นชุดย่อยของบรรดานายทหาร ราชทูต พ่อค้าที่เดินทางไปประกอบภารกิจในประเทศแถบโพ้นทะเล เรียกกันว่าเป็น fonds privé และมักเรียกชื่อตามตัวเจ้าของเอกสาร เช่น Fonds Dupuis เป็นต้น

ส่วนที่ว่าด้วยประเทศไทยอยู่ใน Série Géo : Asie เรียกว่า Siam มีอยู่ทั้งหมด ๑๖ กล่อง^๕ มีเอกสารทั้งหมด ๑๖๒ ชุดว่าด้วยความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสนับแต่ปี ค.ศ.

^๕ ดู Breazeale, อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๔-๑๗๐.

๑๖๖๙ (พ.ศ. ๒๒๑๒) จนถึง ปี ค.ศ. ๑๙๖๐ (พ.ศ. ๒๕๐๓) ที่เป็นเอกสารเก่าแก่แต่ครั้ง พระนารายณ์อยู่กลองที่ ๑ เรียกว่า Carton 1 เช่น เอกสารหมายเลข ๔ ๕ และ ๖ เป็น สัญญาที่ราชทูตเดอ โชมองต์เซ็นต์ชื่อร่วมกับฟอลคอนเสนาบดี ว่าด้วยเอกสิทธิของ บาทหลวงฝรั่งเศสในสมัยนั้น ต้นฉบับเป็น ภาษาปอร์ตุเกส และมีฉบับแปลเป็นภาษา ฝรั่งเศสปัจจุบัน เอกสารลายมือเขียนเหล่านี้ ต้นฉบับยังอยู่ในสภาพที่ดีมาก ภัณฑารักษ์ ประจำศูนย์ฯ ชี้แจงว่าเก็บอยู่ในตู้เหล็กที่ เก็บรักษาไว้ในห้องที่มีอุณหภูมิสม่ำเสมอ ตลอดปี ส่วนที่ว่าด้วยสยามยุครัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๓๐ เมื่อความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสร้าวฉาน เกิดกรณีพิพาทปัญหาดินแดนลาว กัมพูชา เก็บอยู่ในชุด Correspondance Pavie กับกระทรวงต่างประเทศ

เอกสารชุดที่ ๔๐ กลอง ๓.

สำรวจเอกสารตามแหล่งค้นคว้าแล้ว ลองเปลี่ยนบรรยากาศตามรอยการเดินทางของราชทูตโกษาปานในฝรั่งเศสกันดู โกษาปานเป็นทูตชุดที่ ๒ ในสมัยพระนารายณ์ที่เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ถึงประเทศฝรั่งเศส ซึ่งว่ากันเป็นเหตุการณ์พิเศษสำหรับชาวฝรั่งเศสในเมืองต่างๆ ที่ขบวนทูตไทยเดินผ่านกันเลยทีเดียว ผู้เขียนมีโอกาสเพียงตามรอยโกษาปานขึ้นบกที่เมือง Brest อันเป็นเมืองท่าสำคัญของฝรั่งเศสในยุคที่เริ่มออกเดินทางสู่ดินแดนโพ้นทะเลโดยเฉพาะดินแดนตะวันออกไกลคือแถบทวีปเอเชีย ที่เมืองนี้เหลือร่องรอยของทูตไทยก็ที่ชื่อถนนสายสำคัญจากท่าเรือเข้าสู่ใจกลางเมืองให้ชื่อเป็นเกียรติแก่ขบวนทูตจากสยามว่า ถนนสยาม (Rue de

BREST La Rue de Siam

La rue de Siam doit son nom à un événement historique qui se déroula le 18 juin 1686. Trois ambassadeurs du roi de Siam, accompagnés de six mandarins, débarquèrent à Brest. Ils se rendaient à Versailles, sur invitation du roi Louis XIV. Les brestoises furent tellement impressionnés par le déploiement de faste de la cour de Siam que l'itinéraire suivi par ses ambassadeurs prit le nom de ce royaume.

Aujourd'hui, cette principale artère de Brest, reconstruite après l'anéantissement de la ville en 1944, a été aménagée en rue piétonne pour le plus grand plaisir des citadins et des touristes.

Siam) ส่วน Maison du roi อันเป็นที่พักรับรองทูตสยามนั้นไม่เหลือร่องรอยไว้ให้เห็น นอกจากในแผนที่เก่าของเมือง เนื่องจาก

เมืองนี้ถูกปรับเปลี่ยนสภาพหลายครั้งและในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองถูกระเบิดทำลายเกือบทั้งหมดจนแทบจะต้องสร้างเมืองขึ้นมา

ใหม่ เมื่อตามรอยเส้นทางได้ผิวเผินเช่นนี้จึงเห็นเพียงอยู่ได้ที่ร่องรอยทางเอกสาร ที่เมือง Brest มีแผนกจดหมายเหตุให้ค้นคว้าแทนการ “ทัศนศึกษา” คือที่แผนกประวัติศาสตร์ของกระทรวงทหารเรือ (Service historique de la marine) เนื่องจากเป็นที่ตั้งของกองบังคับการทหารเรือซึ่งมีบทบาทมากในสมัยที่ฝรั่งเศสเริ่มขยายอาณานิคม เอกสารว่าด้วยการติดต่อทางการทหารและการค้าที่ผ่านทางเมืองนี้และที่ผ่านสายงานของฝ่ายทหารเรือจึงยังคงเก็บไว้ในส่วนที่เรียกกันว่าเป็นชุดจดหมายเหตุ ภัณฑารักษ์ที่นี่เคยจัดเตรียมเอกสารเพื่อร่วมฉลองครบรอบ ๓๐๐ ปี ของความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๖ มาแล้ว เมื่อขอคำปรึกษา ก็ได้ช่วยประหยัดเวลาผู้เขียนด้วยการยกเอกสารในส่วนเฉพาะที่เกี่ยวกับทูตสยามมาให้อ่าน ที่น่าสนใจมีอยู่ ๒ ชุด ชุดแรกมีเก็บอยู่ที่กระทรวงทหารเรือกรุงปารีส เป็นจดหมายและบันทึกจากเสนาบดี Seignelay ถึงผู้ว่าการทหารเรือเมือง Brest และเจ้าหน้าที่ชั้นสูงคนอื่น ๆ^{๑๐} ส่วนอีกชุดหนึ่งคือจดหมาย และบันทึกติดต่อของ Desclouzeaux ผู้ว่าการฯ ถึงกรุงปารีส ว่าด้วยการจัดการต้อนรับขบวนทูตจากสยาม อุปสรรคเรื่องที่เป็นเกร็ดเล็กเกร็ดน้อยว่าด้วยตัวทูต รวมทั้งการจัดเตรียมกองเรือที่จะมา

อยุธยาโดยละเอียด เอกสารยังอยู่ในสภาพดี แต่ขอถ่ายเอกสารหรือทำไมโครฟิล์มไม่ได้ อนุญาตให้ถ่ายภาพได้เป็นกรณีพิเศษโดยจะต้องแจ้งจุดประสงค์ที่จะนำไปใช้ให้ชัดเจน

ที่เมือง Brest นี้ยังมีแผนกจดหมายเหตุประจำเมือง ซึ่งตั้งอยู่ในอาคารเดียวกับศูนย์จดหมายเหตุของแคว้น ที่เรียกกันว่า Archives Départementales ด้วย ได้เห็นความพยายามของเมืองแต่ละเมืองในอันที่จะสืบค้นเก็บรักษา เผยแพร่ประวัติความเป็นมา ชีวิตความเป็นอยู่ตลอดจนขนบประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์ของชาวเมืองชาวแคว้นนี้แล้ว ให้สะท้อนใจเมื่อหวนย้อนกลับมาดูการเปลี่ยนแปลงสภาพลักษณะของเมือง ของภาค ดังที่เห็นและเป็นอยู่ปัจจุบันในบ้านเรา

๒

การตามรอยเอกสารว่าด้วยสยามคงจะเป็นไปได้อย่างยากยิ่งแม้จะไปถึงแหล่งค้นคว้าแล้ว ถ้าขาดคำแนะนำจากภัณฑารักษ์ที่นำทางผู้เขียนไปสู่หนังสือ “นาร่อง” อันได้แก่พจนานุกรมที่เป็นบรรณานุกรม (Dictionnaire bibliographique) และรายการเอกสาร กึ่งบรรณนิทัศน์ ที่เรียกกันว่า inventaire หรือ catalogue ในที่นี้ มีเอกสารอยู่หลายเล่มที่ควรแก่การบันทึกไว้เพื่อประโยชน์ต่อการสืบ

^{๑๐} กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ฉบับแปลของเอกสารชุดนี้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ให้ชื่อว่า เอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งชาติของกระทรวงทหารเรือ (ฝรั่งเศส) เกี่ยวกับประเทศสยาม ค.ศ. ๑๖๘๔-๑๖๙๙ (พ.ศ. ๒๒๒๗-๒๒๔๒) สันต์ ท. โกมลบุตร เป็นผู้แปล.

ค้นแก่ผู้สนใจต่อไป

เล่มที่ ๑ คือ *Bibliotheca Indosinica* จัดทำและรวบรวมโดย Henri Cordier^{๑๑} นัก ตะวันออกศึกษา รุ่นบุกเบิกในสมัยปลาย ศตวรรษที่ ๑๙ ของฝรั่งเศส หนังสือพจนานุกรมว่าด้วยประเทศอินโดจีนมีทั้งหมด ๔ เล่ม ส่วนที่ว่าด้วยสยามมีประมาณร้อยหน้า^{๑๒} แยกประเภทรายการเอกสารไว้เป็นหมวดหมู่ ว่าด้วยเรื่องทั่ว ๆ ไป ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ภาษา วรรณคดี วิทยาศาสตร์ เป็นการนำเสนอรายชื่องานเขียนทั้งที่อยู่ในรูปของหนังสือ ตำรา หรือบทความที่เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส ภาษาอังกฤษ^{๑๓} และภาษาเยอรมัน มีบรรณนิทัศน์สังเขปของเอกสารเท่าที่ผู้จัดจะรวบรวมได้จนถึงประมาณปี ๑๙๑๐ ผู้เขียนได้ลองเปิดค้นส่วนที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์ สมัยอยุธยา เห็นว่าเป็นบรรณานุกรมที่ค่อนข้างละเอียดว่าด้วยเอกสารฝรั่งเศสทั้งที่เป็นเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง

เล่มที่ ๒ *Sources de l'histoire de l'Asie et de l'Océanie* มี ๒ เล่ม เป็นหนังสือที่ระดมภัณฑารักษ์จากห้องสมุดและหอจดหมายเหตุทั่วฝรั่งเศสมาเขียนแนะนำแหล่งค้นคว้า ตลอดจนเอกสารที่เกี่ยวกับประเทศในทวีปเอเชียและในหมู่เกาะโดยละเอียด มีรหัสเอกสารกำกับและมีดัชนีที่เอื้อต่อการค้นคว้าอย่างยิ่ง เล่มที่ ๑ ว่าด้วยเอกสารเท่าที่มีอยู่ในหอจดหมายเหตุทั่วทั้งฝรั่งเศส ทั้งที่เป็นของรัฐและของเอกชน ทั้งที่เป็นหอจดหมายเหตุประจำเมืองประจำแคว้นและแห่งชาติ เล่มที่ ๒ ว่าด้วยเอกสารเท่าที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติและห้องสมุดอื่น ๆ หนังสือชุดนี้ได้รับเงินสนับสนุนจากยูเนสโก เป็นหนังสือนำร่องที่สมบูรณ์แบบไม่แพ้ *Bibliotheca Indosinica* ซึ่งเป็นหนังสือบุกเบิก ในชุดนี้เอกสารว่าด้วยสยามจัดอยู่ใน *Série Géographique* ระบุว่าเป็น *Fonds Siam*^{๑๔}

ทั้งสามเล่มที่กล่าวนี้เป็นคู่มือพื้นฐาน

^{๑๑} Henri Cordier (ค.ศ. ๑๘๔๙-๑๙๒๕) สนใจศึกษาเกี่ยวกับโลกตะวันออกมาตั้งแต่รุ่นหนุ่มโดยเข้าเรียนที่ *Ecole nationale des chartes* แต่เรียนไม่จบ ภารกิจของครอบครัวชักนำไปใช้ชีวิตอยู่ในเซียงไฮ้ และกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องจีนในช่วงที่เกิดกระแสตะวันออกศึกษาในแวดวงนักวิชาการฝรั่งเศส ในช่วงประมาณปี ค.ศ. ๑๘๘๐ Cordier เป็นอาจารย์สอนอยู่ในสถาบันภาษาตะวันออก เป็นผู้ก่อตั้งวารสาร *Bulletin de l'Extrême-Orient* เป็นบรรณาธิการและผู้อำนวยการวารสาร *T'oung Pao* และเป็นผู้ริเริ่มโครงการทำพจนานุกรมว่าด้วยญี่ปุ่น จีน และอินโดจีนและผลักดันให้จัดทำจนแล้วเสร็จ.

^{๑๒} เป็นหนังสืออ้างอิงของหอสมุดแห่งชาติฝรั่งเศส ผู้เขียนไม่ได้รับอนุญาตให้ถ่ายเอกสาร ขณะนี้กำลังพยายามติดต่อขอย้ายเอกสารจากแหล่งอื่นอยู่.

^{๑๓} ส่วนเอกสารภาษาอังกฤษ Cordier คัดมาจากงานรวบรวมของ Sir Ernest Mason Satow ตีพิมพ์ใน *Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society*.

^{๑๔} หนังสือคู่มือชุดนี้เท่าที่จำได้มีที่จัดทำขึ้นทำนองเดียวกันในประเทศเบลเยียม และประเทศเนเธอร์แลนด์.

สำหรับสำรวจเอกสารว่าด้วยเอเชียเท่าที่มีปรากฏอยู่ในประเทศฝรั่งเศส หนึ่งในแหล่งเอกสารแต่ละแห่งก็จะมีการจัดทำคู่มือบรรณนิทัศน์โดยสังเขปของเอกสารในครอบครอง เพื่อให้ผู้ค้นคว้าเข้าถึงรายละเอียดเอกสารเฉพาะที่ ดังจะยกเล่มที่น่าสนใจมากกล่าวถึงดังนี้

เล่มแรกเป็นเอกสารนำร่องที่น่าสนใจสำหรับการตามรอยเอกสารฉบับลายมือเขียนไทยคือ *Notices des manuscrits siamois* จัดทำโดยหอสมุดแห่งชาติฝรั่งเศสตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๘๕ De Croizier^{๑๕} ผู้เขียนเป็นนักตะวันออกศึกษารุ่นเดียวกับ Cordier และได้ศึกษาเอกสารไทยเท่าที่หอสมุดแห่งชาติฝรั่งเศสมีเก็บไว้ในแผนกเอกสารลายมือเขียน ส่วนเอกสารตะวันออก ทั้งหมดมีอยู่ ๖๕ รายการ แต่ละรายการจะระบุรหัสเลขที่และรายละเอียดเอกสารทั้งส่วนที่เป็นรูปแบบและเนื้อหา ตลอดจนอายุเอกสาร ฉบับที่ระบุไว้ว่าเก่าแก่ที่สุดคือเอกสารอยุธยาสมัยพระนารายณ์^{๑๖}

เล่มที่ ๒ เป็นบรรณนิทัศน์ของเอกสารว่าด้วยสยามที่มีอยู่ในหอจดหมายเหตุแห่ง

ชาติ ชื่อ *La Série d'Extrême-Orient du fonds des Archives Coloniales conservé aux Archives Nationales* ที่ว่าด้วย fonds Siam มี ๓๘ หน้า ส่วนใหญ่จะเป็นเอกสารฝรั่งเศสที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างไทยและฝรั่งเศสในสมัยอยุธยา Ferréol de Ferry ผู้เขียนเคยเป็นภัณฑารักษ์ห้องสมุดในไซ่ง่อน และเป็นผู้จัดทำบัตรรายการของเอกสารว่าด้วยสยามที่อยู่ในครอบครองของศูนย์จดหมายเหตุโพ้นทะเล Aix-en-Provence^{๑๗}

เล่มที่ ๓ เป็นหนังสือบรรณานุกรมว่าด้วยเอกสารสิ่งตีพิมพ์ไทย ซึ่งจัดอยู่ในชุด fonds Coedès เป็นเอกสารหนังสือที่ศาสตราจารย์ เซเดส์ ขณะเข้ามาปฏิบัติราชการในประเทศไทยได้สะสมและจัดหาให้หอสมุดแห่งชาติ จัดเก็บอยู่ในแผนกสิ่งตีพิมพ์ (Département des Imprimés) หนังสือส่วนใหญ่ตีพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งปัจจุบันบางเล่มอาจจะกลายเป็นหนังสือหายากในบ้านเราไปแล้ว หนังสือเล่มนี้หอสมุดแห่งชาติฝรั่งเศสกำลังจัดพิมพ์ เข้าใจว่าคงจะแล้วเสร็จเมื่อไม่นานนี้มีหนังสือ ทั้งหมดกว่า ๒,๐๐๐ รายการให้ชื่อ

^{๑๕} Le Marquis de Croizier (ค.ศ. ๑๘๔๘-ก่อนปี ๑๙๒๙) เกิดร่วมสมัยกับ Cordier และจัดอยู่ในกลุ่มนักเดินทางแสวงหาความรู้เกี่ยวกับโลกใหม่ โดยเฉพาะซีกโลกตะวันออก ช่วงวัยหนุ่มขณะที่เขาเดินทางรอบโลกได้แวะผ่านประเทศแถบเอเชียซึ่งเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส เมื่อเดินทางกลับปารีสในเวลาต่อมา ได้เป็นผู้ร่วมจัดตั้ง Congrès International des Orientalistes ก่อตั้งสมาคมอินโดจีนศึกษา (Société Académique Indochinoise) ซึ่งเป็นศูนย์รวมนักวิชาการ ผู้รู้เกี่ยวกับอินโดจีน และจัดให้มีวารสารของสมาคมในช่วงปี ๑๘๘๒.

^{๑๖} ฉบับถ่ายเอกสารหาอ่านได้ที่ศูนย์ข้อมูลฯ ภาควิชาภาษาฝรั่งเศส.

^{๑๗} ดูรายการเอกสารชุดนี้ทั้งหมดที่ Breazeale, อ้างแล้ว, pp. 174-190.

แสวงหา รวบรวมความรู้ให้เป็นระบบ ทั้งนี้ ด้วยการสนับสนุนอย่างจริงจังและจริงจังของรัฐเพื่อผลิตภัณฑารักษ์ที่จะทำงานด้านพิพิธภัณฑ์ในทุกรูปแบบ ซึ่งรวมหมายถึงพิพิธภัณฑ์ทางเอกสารนี้ด้วยดังตัวอย่างรูปธรรมที่ผู้เขียนได้เห็นมาในประเทศฝรั่งเศส

สาม จากการที่ได้อาศัยเอกสาร “นำร่อง” นำทางการตามรอยครั้งนี้ทำให้ตระหนักว่าระบบการจัดทำคู่มือในการค้นคว้าไม่ว่าจะเป็นบรรณานุกรม หรือบรรณนิทัศน์ หรือที่เรียกกันแบบฝรั่งเศสว่า inventaire หรือ catalogue หรือจะก้าวไกลไปถึงขั้น notices นั้นไม่ใช่งานในขอบเขตของบรรณารักษ์แต่ฝ่ายเดียวอีกต่อไป ต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในแต่ละด้านแต่ละแขนง มาพบปะแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดเนื้อหาความรู้และวิธีการสืบค้นเอกสารที่ต่างได้เก็บสั่งสมกันมา ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ทั้งต่อคนในรุ่นปัจจุบันและคนในรุ่นต่อไป เพราะถ้าการแสวงหาความรู้ที่ว่าด้วย “เอกลักษณ์” ของสังคมเรานั้นเป็นไปอย่างยากยิ่ง ก็จะทำให้ผู้สนใจและอุทิศตัวเพื่อการแสวงหานี้ได้น้อยลงทุกขณะ

สี่ ระบบการไม่รวมศูนย์เอกสารดังที่เป็นอยู่ในประเทศฝรั่งเศสนี้ ผู้เขียนเห็นมีข้อเสียที่เป็นรูปธรรมอยู่ประการเดียวคือต้องอาศัยเวลาในการสืบค้นตามแหล่งต่าง ๆ แต่ข้อดีนั้นมีอยู่มากคือการเปิดโอกาสให้สถาบันแต่ละแห่ง ในแต่ละจังหวัด แต่ละแคว้น ได้จัดเก็บรักษาเอกสารที่มีความหมายทาง

ประวัติศาสตร์ของตนไว้และมีผู้เชี่ยวชาญ โดยเฉพาะคอยให้คำแนะนำในการค้นคว้า เมื่อผู้ค้นคว้าสืบค้นเอกสารก็จะเกิดความเข้าใจถึงที่มาและธรรมชาติของเอกสารที่หลากหลาย เปิดทัศนะในการสังเคราะห์เอกสารที่ลุ่มลึก แต่ทั้งนี้ต้องหมายความว่า การไม่รวมศูนย์เอกสารนั้นกระทำไปอย่างเป็นระบบ ไม่ใช่เพราะไร้ระบบเอกสารจึงกระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ

ประการสุดท้าย การเก็บรักษาเอกสาร ทั้งที่ว่าด้วยสยามหรือโลกตะวันออกโดยทั้งหมดเท่าที่ผู้เขียนได้พบเห็นในประเทศฝรั่งเศสนี้ นอกจากจะอธิบายกันด้วยเหตุผลทางการเมืองและสังคมว่าเป็นความพยายามของอดีตเจ้าอาณานิคมที่จะเก็บเกี่ยวสิ่งที่ดีที่สุดไว้เป็นสมบัติของตนแล้ว ขณะที่ได้เห็นความพยายามในการเก็บรักษาเอกสารให้มีอายุยืนยาวที่สุด ตลอดจนการให้ความสะดวกต่อการค้นคว้าในสถาบันของฝรั่งเศสบางแห่ง ผู้เขียนเกิดความเข้าใจใหม่ขึ้นมาเองว่าความเป็นตะวันออกศึกษาที่แท้จริงมีความหมายที่ลึกซึ้งซับซ้อนกว่าที่เดิมเคยเข้าใจ ข้อสำคัญต้องอยู่ที่ความใจกว้างในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เพราะท้ายที่สุดแล้วการศึกษาค้นคว้าข้ามโลกเพื่อแสวงหาเอกลักษณ์ของสังคมมนุษย์ เฉพาะกลุ่ม เฉพาะประเทศนั้นที่แท้คือการศึกษา แสวงหา ส่งและสืบทอดความเป็นมนุษย์โดยส่วนรวม

บรรณานุกรม

หนังสือ

Catalogue sommaire des manuscrits indiens, indochinois, malayo-polynésiens, Bibliothèque nationale de Paris, pp. 196-212.

Cordier, Henri, *Bibliotheca Indosinica*, Dictionnaire bibliographique des ouvrages relatifs à la péninsule indochinoise, Volume I. Imprimerie nationale, 1912.

Le Marquis de Croizier, *Notices des manuscrits siamois de la Bibliothèque nationale*, LEROUX, 1885.

Ferréol de Ferry, *La Série d'Extrême-Orient du fonds des Archives Coloniales conservé aux Archives Nationales, Série C'*, pp. 128-166.

Inventaire des livres imprimés khmers et thaï du Fonds George Coedès, Bibliothèque nationale de Paris.

Jacq Hergoualc'h, Michel, *Etude historique et critique du livre de Simone de la Loubère du "Royaume de Siam"*, Editions Recherche sur les civilisations, 1987.

Musée Guimet, *Phra Narai, Roi de Siam et Louis XIV, Etudes*, Paris, 1986.

Sources de l'Histoire de l'Asie et de l'Océanie, volume I Archives, volume II Bibliothèques françaises, Paris, 1981.

Table analytique des volumes 850 à 890, volume IX, X : Siam, Archives, Missions Etrangères de Paris.

เอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งชาติของกระทรวงทหารเรือ (ฝรั่งเศส) เกี่ยวกับประเทศไทย ค.ศ.๑๖๘๔-๑๖๙๙ (พ.ศ.๒๒๒๗-๒๒๔๒) , สันต์ ท.โกมลบุตร แปล, กรมศิลปากร, ๒๕๒๔.

บทความ

Breazeale, Kennon, *Inventaire des documents sur le Siam conservés aux Archives de Paris*, in *Journal of the Siam Society*, part 2, July, 1974, pp. 149-206.

นันทา วรเนติวงศ์, “เอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทยซึ่งคัดมาจากต่างประเทศ ในความครอบครองของกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์และกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร”, นิตยสารศิลปากร, ปีที่ ๒๐ เล่ม ๔ พฤศจิกายน ๒๕๑๙ หน้า ๓๘-๕๘ และเล่มที่ ๑ ปีที่ ๒๑ ๒๕๒๐ หน้า ๔-๓๙.

ภูธร ภูมะธน, “เอกสารไทยในฝรั่งเศส เอกสารภาษาไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์ที่น่าสนใจ ๒ ฉบับที่สำนักมิสซังต่างประเทศกรุงปารีส”, ใน ศิลปวัฒนธรรม ฉบับเดือนตุลาคม ๒๕๒๘.